

RANKING ZAGROZEŃ: PRÓBA OCENY

Raport niniejszy przedstawia charakterystykę zagrożeń globalnych jako barier rozwoju. Oparty jest na licznych dyskusjach oraz podsumowujących je publikacjach książkowych poświęconych barierom rozwojowym w skali globalnej, a także w kontekście naszego kraju. Z samej natury takiego Raportu wynika brak w nim indywidualnych opinii o poszczególnych zagrożeniach, podsumowanie analiz tego typu musi bowiem opierać się na uśrednionych poglądach wszystkich uczestników debat, których indywidualne oceny mogą się znacznie różnić.

Biorąc to pod uwagę autorzy Raportu zwrócili się do wybranej grupy naukowców z pytaniem o ocenę wybranych zagrożeń z ich indywidualnego punktu widzenia. W sondażu zadaliśmy dwa pytania: na ile zasadny jest wybór przedstawionego zbioru zagrożeń oraz jaka jest hierarchia ich ważności w odczuciu poszczególnych uczestników. Przedstawiony zbiór składa się z 11 zagrożeń wynikających z doświadczeń realizowanego projektu, podzielonych na trzy grupy. Pierwsza dotyczyła zagrożeń o charakterze globalnym, druga odnosiła się do zagrożeń dotyczących Europy, trzecia wreszcie do Polski.

Pytania dotyczące zagrożeń w poszczególnych grupach częściowo się pokrywały, niektóre jednak sformułowano w odniesieniu tylko do Europy, inne zaś tylko do Polski. W każdej grupie pytania dotyczyły następujących kwestii: prawdopodobieństwa zagrożeń, ich powszechności oraz trwałości. Odpowiedzi mogły zmieniać się w skali od 1 do 5, przy czym 5 oznaczało najwyższą ocenę znaczenia zagrożenia, a 1 najniższą, uznającą zatem dane zagrożenie za marginalne. Do pracy nad rankingiem zaprosiliśmy osoby związane z Komitetem Prognoz „Polska 2000 Plus”, tj. członków Komitetu i Koła Młodych przy Komitecie oraz członków Akademii Młodych Uczonych. Wybór tak szerokiej grupy badaczy był przemyślany, autorom rankingu zależało bowiem na uzyskaniu odpowiedzi od osób, które z problematyką zagrożeń stykają się nie tylko jako obywatele, ale także jako naukowcy. Większość uczestników sondażu w większym lub

mniejszym stopniu miała związek z opisywanym w Raporcie projektem badawczym.

1. Podział uczestników sondażu

Uczestników sondażu zdecydowaliśmy się podzielić na dwie grupy wg kryterium wieku. Pierwszą grupę tworzyli uczestnicy do wieku lat 50-ciu, a drugą powyżej tej granicy. Przyjmując taki podział kierowaliśmy się przekonaniem, iż w sondażu tego typu szczególną rolę odgrywa doświadczenie życiowe. Doświadczenia grupy starszej dotyczą w dużym stopniu znacznej części ostatnich 70-ciu lat, od końca II wojny światowej. Okres ten to świat pełen eksperymentów, związanych, z jednej strony z różnymi rozwiązaniami typu socjalistycznego – w Europie, w której dominował eksperyment stworzony w ZSRR oraz w krajach satelickich Europy Wschodniej i Środkowej, oraz poza nią, w szczególności w Chinach z rewolucją kulturalną na czele. Doświadczeniem tej grupy jest również rozpad socjalizmu i różne formy transformacji, ale także przekształcenia modelu państwa opiekuńczego w model neoliberalny w wielu rozwiniętych krajach Zachodu, marginalizujące rolę państwa w gospodarce oraz znaczenie sektora dóbr publicznych. Towarzyszyła temu powszechna dekolonizacja.

Udziałem grupy młodszej są doświadczenia wiążące się głównie z powstaniem i rozwojem III Rzeczypospolitej, z powszechnością gospodarki rynkowej i rewolucją informacyjną, z postępującą globalizacją i wszystkimi wynikającymi z tego konsekwencjami. A także z ekspansją Unii Europejskiej jako całkiem nowym systemem powiązań państw suwerennych, w skład którego weszła przed dekadą duża grupa państw post-socjalistycznych. Unii umożliwiającej swobodne przemieszczanie się, podejmowanie pracy za granicą, gwarantującej wolność słowa, prawo do tworzenia partii politycznych, etc.

Innym powodem przyjętego podziału respondentów były doświadczenia naukowe. Doświadczenia w tym zakresie osiąga się w trakcie długotrwałej pracy, której być może nieuchronnym skutkiem w obecnych warunkach jest swoista fragmentaryzacja wiedzy, postępująca kosztem często znacznego ograniczenia refleksji interdyscyplinarnej. Dzieje się tak nie tylko w obszarze nauk ścisłych, ale także społecznych i humanistycznych. Wąsko tematyczne ujęcie problemów naukowych staje się w coraz większym stopniu normą od której na razie nie widać odwrotu. Wydaje się jednak, że starsze pokolenie naukowców odczuwa większą potrzebę owej interdyscyplinarności aniżeli pokolenie młodsze. Akcentując różnice w ujmo-

waniu i analizie zjawisk w ujęciu interdyscyplinarnym i wąsko specjalistycznym chcemy podkreślić, iż rozumienie zagrożeń może i z reguły będzie się zależnie od tego różnić. Jak się wydaje, interdyscyplinarny sposób myślenia pozwala lepiej ocenić skalę konkretnych zagrożeń, bowiem z zasady mają one wiele bardzo różnorodnych i oddziaływających na siebie przyczyn.

Trzecim powodem przyjętego podziału respondentów były domniemane różnice w widzeniu i ocenie zagrożeń na różnych poziomach – globalnym, europejskim i polskim. Różnice te wydają się stanowić efekt odmiennych wizji przyszłości, na którą wpływ ma oczywiście kreatywność młodszego pokolenia wychowanego w warunkach szeroko rozumianej wolności i gospodarki rynkowej, w której przedsiębiorczość i zdolność do podejmowania ryzyka daje tak często zaskakująco dobre rezultaty.

2. Różnice w ocenach zagrożeń

Szczegółowa analiza różnic w poszczególnych ocenach wymagałaby odrębnej, bardziej szczegółowej analizy. Poniżej przedstawiamy tylko parę ogólnych uwag na ten temat.

2.1. Zagrożenia globalne

Porównanie zbieżności ocen w zakresie prawdopodobieństwa zagrożeń globalnych wskazuje, iż tylko w trzech przypadkach obie grupy wskazały na ten sam dominujący typ zagrożeń. Dotyczy to w kolejności następujących zagrożeń: „*Narastające zagrożenia bezpieczeństwa światowego, terroryzm, wojny lokalne, państwa upadłe, walka o opanowanie cyberprzestrzeni*”, „*Brak ładu światowego o charakterze ekonomicznym i politycznym*”, oraz „*Zagrożenia związane z możliwościami przekształcenia się pełzającej III wojny światowej w rzeczywistość*”.

Zbieżność ocen w zakresie powszechności zagrożeń wystąpiła jedynie w dwóch przypadkach: „*Degradacja środowiska naturalnego oraz negatywne skutki zmian klimatycznych*”, oraz „*Zagrożenia związane z możliwościami przekształcenia się pełzającej III wojny światowej w rzeczywistość*”.

Zbieżność ocen dotyczących trwałości zagrożeń występuje w trzech przypadkach: „*Szybki wzrost zróżnicowania dochodowego w skali światowej oraz ubóstwa jako zjawiska trwałego*”; „*Narastające zagrożenia bezpieczeństwa światowego: terroryzm, wojny lokalne, państwa upadłe, walka o opanowanie cyberprzestrzeni*”; „*Zagrożenia związane z możliwościami przekształcenia się pełzającej III wojny światowej w rzeczywistość*”.

Już w tym miejscu należy podzielić się jedną obserwacją. Dotyczy ona deklarowanej niewiary w możliwość wybuchu trzeciej wojny światowej. Czyżbyśmy nie byli w tej sprawie zbyt optymistyczni? Obecnie co najmniej 10 państw dysponuje bombą atomową, wojny lokalne pojawiają się prawie na wszystkich kontynentach w coraz większej liczbie, napięcia międzynarodowe raczej rosną niż maleją – obyśmy w naszej optymistycznej wizji okazali się dobrym prorokiem.

2.2. Zagrożenia dla Europy

Zagrożenia zaprezentowane do układu europejskiego różnią się w stosunku do świata globalnego. Punktem wyjścia jest ocena zagrożeń pod względem ich prawdopodobieństwa. Zbieżność ocen obu grup jest w tym przypadku względnie duża, bowiem dotyczy trzech dominujących zagrożeń – „*Konsekwencje starzenia się społeczeństwa europejskiego (ekonomicznie, społecznie, kulturowo - politycznie)*” „*Stopniowa marginalizacja ekonomiczna Europy w skali światowej. Przesuwanie ośrodka dominacji ekonomicznej i demograficznej do Azji*”; „*Potencjalne możliwości rozpadu Unii Europejskiej, a także strefy Euro w związku z narastającymi nacjonalizmami i separatyzmami*”. Wśród pozostałych zagrożeń obserwujemy przesunięcia w rankingu zarówno w górę, jak i w dół. Nie ma tu jednak tak dużych rozbieżności w ocenach, jak w przypadku zagrożeń globalnych.

W zakresie powszechności zagrożeń w trzech przypadkach występuje zbieżność ocen. Dotyczy to kolejno zagrożeń „*Różnicowanie dochodowe i społeczne w skali kontynentu oraz w obrębie poszczególnych państw*”; „*Stopniowa marginalizacja ekonomiczna Europy w skali światowej. Przesuwanie ośrodka dominacji ekonomicznej i demograficznej do Azji*”; oraz „*Wzrastający brak bezpieczeństwa w skali europejskiej (terroryzm, mafie międzynarodowe, raje podatkowe itd.)*”.

Jak wynika z przytoczonych przykładów zbieżność ocen obu grup na temat prawdopodobieństwa i powszechności ma miejsce tylko w jednym przypadku, dotyczącym marginalizacji Europy.

Zbieżności ocen w zakresie trwałości zagrożeń dotyczą dwóch: pierwszego oraz ostatniego: „*Konsekwencje starzenia się społeczeństwa europejskiego (ekonomiczne, społeczne, kulturowo-polityczne)*” oraz „*Zagrożenia związane z pogłębianiem się procesów integracyjnych w Unii Europejskiej, a umacnianiem państw suwerennych, przy jednoczesnej tendencji do poszerzania obszaru integracyjnego UE.*”

Hierarchia zagrożeń nie jest tu zbyt rozbieżna pod względem usytuowania w rankingu, bowiem w większości różnice dla obu grup nie są zbyt duże i z reguły mieszczą się w przedziale jednego – dwóch miejsc.

2.3. Zagrożenia dla Polski

Spójrzmy z kolei, jak wygląda zgodność poglądów obu grup na prawdopodobieństwo najważniejszych zagrożeń w Polsce. Jest ono w tym przypadku największe, dotyczy bowiem aż pięciu zagrożeń. Są to w kolejności: „Brak konsekwencji w reformowaniu sfery publicznej, zwłaszcza w zakresie ochrony zdrowia oraz szeroko rozumianej edukacji”; „Narastające zróżnicowanie ekonomiczne i społeczne. Hierarchiczność bogactwa i egalitaryzm biedy”; „Niedokończona modernizacja ekonomiczna. Hybrydowość modelu ekonomicznego”; „Permanentny spór wewnątrz kulturowy, przejawiający się m.in. w braku zdolności do kompromisu”; „Zagrożenia bezpieczeństwa narodowego: wewnętrzne i zewnętrzne”.

W przypadku powszechności zagrożeń wystąpiła tylko jedna zbieżność dotycząca zagrożenia „Narastające zróżnicowanie ekonomiczne i społeczne. Hierarchiczność bogactwa i egalitaryzm biedy”. W pozostałych występuje niezbyt duże zróżnicowanie ich hierarchii.

Wreszcie ostatnia pozycja dotycząca trwałości zagrożeń. W tym przypadku również zakres zbieżności ocen obu grup jest mały, bowiem dotyczy tylko dwóch dominujących zagrożeń: „Narastające zróżnicowanie ekonomiczne i społeczne. Hierarchiczność bogactwa i egalitaryzm biedy”; „Zagrożenia bezpieczeństwa narodowego: wewnętrzne oraz zewnętrzne”.

Dziwi nieco znacznie większa zgodność między obu grupami w zakresie hierarchii prawdopodobieństwa zagrożeń, aniżeli w ich powszechności oraz trwałości. Wydaje się, że wynika to z jednej strony z doświadczeń życiowych, a z drugiej z oglądu Polski z pozycji badaczy w różnym wieku.

3. Kilka uwag ogólnego komentarza

Przedstawione powyżej uwagi i komentarze nie wyczerpują ani różnic, ani tym bardziej wszystkich zagrożeń, jakie przedstawiono w Raporcie. W sondażu chodziło raczej o zapoznanie się z indywidualnymi ocenami zagrożeń przez reprezentatywną grupę badaczy z punktu widzenia różnic pokoleniowych. W sondażu siłą rzeczy dokonano wyboru tych zagrożeń, które

wydawały się szczególnie charakterystyczne dla wszystkich trzech rozpatrywanych cech charakterystycznych. Z pewnością trudno byłoby jednak uznać zaprezentowane w każdym z nich zestawy 11 zagrożeń za kompletne.

Nieco bliższe przyjrzenie się wynikom sondażu nasuwa pewną ogólniejszą refleksję. Sprowadza się ona do tego, iż hierarchiczność oraz znaczenie zagrożeń zostały ustalone w znaczącym stopniu z punktu widzenia eurocentryzmu. Nie jest to oczywiście szczególne odkrycie, bowiem miejsce pochodzenia, niezależnie od obiektywizmu, jakim powinni kierować się badacze, w istotnym stopniu wpływa na ocenę konkretnych zagrożeń.

Specyficznym z tego punktu widzenia pytaniem była ocena możliwości przekształcenia się pełzającej III wojny światowej w wojnę rzeczywistą. Doświadczenia europejskie wskazywałyby, że po koszmarze I i II wojny światowej jest to raczej mało prawdopodobne. Mimo groźnej wojny lokalnej, jaka miała miejsce na Bałkanach, mimo rozpadu Jugosławii i powagi sytuacji w relacjach Rosja-Ukraina, Europejczycy raczej nie dopuszczają myśli o możliwości wojny totalnej. Czy jednak europejski punkt widzenia jest powszechnie podzielany przez społeczeństwa innych kontynentów?

Zgodnie z przewidywaniem, zróżnicowanie pokoleniowe dało o sobie znać w ocenie przedstawionych zagrożeń. Prawdopodobieństwo groźby i zaciątki wojen religijnych jest np. u respondentów powyżej 50-ciu lat na miejscu ósmym, a u respondentów młodszych na miejscu czwartym. Tego typu różnic pokoleniowych jest znacznie więcej, co szczególnie uwidoczniło się w ocenie zagrożeń polskich. I tak na pierwszym miejscu w zakresie powszechności, dla pokolenia starszego na pierwszym miejscu jest *„Niski poziom klasy politycznej oraz kapitału społecznego”*, natomiast dla grupy młodszej *„Brak konsekwencji w reformowaniu sfery publicznej, zwłaszcza w zakresie ochrony zdrowia oraz szeroko rozumianej edukacji”*.

Z analizy przeprowadzonego sondażu wynika jeszcze jeden ogólny wniosek: sondaże dotyczące kluczowych kwestii społecznych i politycznych powinny być przeprowadzane z podziałem na różne wiekowo grupy respondentów. Wiele dotychczasowych sondaży nie uwzględniających tego faktu wydaje się zacierać rzeczywistość – tę dzisiejszą, a przede wszystkim tę, która pojawi się w przyszłości.

Już po opracowaniu rankingu udało się dodatkowo przeprowadzić dosyć specyficzny eksperyment sondażowy wśród dwóch grup młodszych wiekowo uczestników: studentów i doktorantów (wiek 20-30 lat) oraz licealistów (wiek 16-18 lat), tych ostatnich z renomowanej szkoły poznańskiej. Przedstawiono im do oceny takie same pytania dotyczące zagrożeń globalnych, zagrożeń dla Europy oraz dla Polski, jak głównym uczestni-

kom sondażu. Rezultaty eksperymentu można uznać za ciekawe i prowadzące do istotnie różnej wizji rozpatrywanych zagrożeń. Traktujemy otrzymane odpowiedzi bardzo poważnie, są bowiem wypowiedzią młodych ludzi dobrze już rozumiejących istotne problemy społeczne, ekonomiczne i polityczne otaczającego ich świata. Temu, że odpowiedzi dotyczące zagrożeń różnią się od uprzednio zaprezentowanych opinii starszych pokoleń, trudno się dziwić. Ciekawa natomiast jest, jak się wydaje, realistycznie i kompetentnie zaprezentowana hierarchiczność zagrożeń, analizowanych przez młodych ludzi z ich wstępnym bagażem doświadczeń i wiedzy, ale także z nadziejami i obawami dotyczącymi przyszłości.

Skomentujemy najpierw główne różnice dla grupy I (wiek 20-30 lat). Na pierwszych miejscach znalazły się w przypadku zagrożeń globalnych „*Marnotrawstwo zasobów...*” oraz „*Szybki wzrost zróżnicowania dochodowego ...*”, zaś w kategorii trwałości: „*Groźba i zaczątki wojen religijnych*”. Natomiast na ostatnim miejscu możliwość przekształcenia się pełzającej III wojny światowej, w realną. W przypadku zagrożeń dla Europy, na pierwszych dwóch miejscach, w sposób nieco wymieszany wymieniono: „*Konsekwencje starzenia się społeczeństwa europejskiego...*”, „*Zróżnicowanie dochodowe ...*” oraz „*Narastające zagrożenie związane z tworzeniem się społeczeństw wielokulturowych*”. Natomiast na ostatnim miejscu znalazła się „*Destrukcja przestrzeni publicznej*”.

Wśród zagrożeń dla Polski, na pierwszych dwóch miejscach znalazły się: „*Negatywne konsekwencje zmian demograficznych ...*” oraz „*Brak konsekwencji w reformowaniu sfery publicznej*”. Natomiast ostatnie miejsca w zależności od prawdopodobieństwa, powszechności i trwałości są zróżnicowane nieco pomieszane, natomiast przeplatają się: „*Niedokończona modernizacja ekonomiczna; dominacja interesu bieżącego państwa nad długofalową wizją rozwojową; permanentny spór wewnątrz kulturowy*” oraz „*Narastające zróżnicowanie ekonomiczne i społeczne*”.

Powyższą grupę wiekową przynajmniej częściowo możemy traktować jak dwie poprzednie, co wynika głównie stąd, iż w mniejszym lub większym stopniu jej przedstawiciele zetknęli się z doświadczeniami akademickimi.

Natomiast nieco inaczej rzecz się przedstawia w przypadku grupy licealistów, których wizja jest bardziej rozbieżna w porównaniu do wszystkich poprzednich.

Z tego powodu ich ranking różni się dosyć istotnie w porównaniu z poprzednimi. W przypadku zagrożeń globalnych pierwsze dwa, zarówno w zakresie prawdopodobieństwa, powszechności, jak i trwałości dotyczą: „*Degradacji środowiska*” oraz „*Narastających zagrożeń bezpieczeństwa światowego ...*”. Kolejne zagrożenie w kategorii prawdopodobieństwa

i trwałości to „Groźby i zaczątki wojen religijnych”, natomiast w kategorii powszechności trzecie miejsce zajmuje. „Marnotrawstwo podstawowych zasobów pracy i surowców”. Na ostatnim miejscu znajduje się zagrożenie „Szybkość zmian techniczno-społecznych a ograniczone możliwości dostosowania się do nich człowieka”. Wskazuje to jednoznacznie, iż z tego punktu widzenia młodzież nie boi się przyszłości.

W odniesieniu do zagrożeń dotyczących Europy na pierwszym miejscu w odpowiedziach uczniów są „Konsekwencje starzenia się społeczeństwa europejskiego”, a na drugim „Zagrożenia związane z pogłębianiem się procesów integracyjnych w Unii Europejskiej, a umacnianiem państw suwerennych, przy jednoczesnej tendencji do poszerzania obszaru integracyjnego UE”. Dotyczy to tylko kategorii prawdopodobieństwa i trwałości, natomiast w kategorii powszechności to zagrożenie znajduje się na trzecim miejscu. Natomiast na dwóch ostatnich miejscach znajdują się; „Destrukcyjność przestrzeni publicznej” oraz „Potencjalne możliwości rozpadu Unii Europejskiej, a także strefy Euro, w związku narastającymi nacjonalizmami i separatyzmami”.

Natomiast zagrożenia dotyczące Polski przedstawiają się następująco: miejsce pierwsze „Negatywne konsekwencje zmian demograficznych. Starzenie się społeczeństwa i emigracja młodych, trwała oraz sezonowa”, miejsce drugie w kategorii prawdopodobieństwa i trwałości zajmuje „Brak konsekwencji w reformowaniu sfery publicznej, zwłaszcza w zakresie ochrony szeroko rozumianej oświaty”, zaś w kategorii powszechności „Niedokończona modernizacja ekonomiczna ...” miejsce trzecie w kategoriach prawdopodobieństwa i trwałości zajmuje „Narastające zróżnicowanie ekonomiczne i społeczne. Hierarchiczność bogactwa i egalitaryzm biedy”, natomiast w kategorii powszechności trzecie miejsce zajmuje „Brak nowoczesnej strukturalizacji społecznej ...”. W stosunku do pozostałych zagrożeń mamy duże zróżnicowanie opinii we wszystkich trzech kategoriach.

Szczegółowa analiza klasyfikacji poszczególnych zagrożeń, a zwłaszcza zróżnicowanie pod względem ich prawdopodobieństwa, powszechności oraz trwałości, pozwala zrozumieć różnorodne lęki przed przyszłością, jakie rodzą się w głowach młodego pokolenia. Z przeprowadzonego sondażu wynika jeden generalny wniosek – współczesne pokolenie młodych jest już na tyle dojrzałe, a jego poglądy na tyle ciekawe, że warto uwzględnić w sondażach nawet w przypadku bardzo skomplikowanych tematów. Nawet jeśli uwaga ta nie dotyczy całego pokolenia, to dotarcie z pytaniami do dobrze wybranej grupy prowadzi z pewnością do istotnego poszerzenia oglądu złożonych spraw dotyczących naszej przyszłości.

W konkluzji powtórzmy, że

aby zwiększyć wiarygodność ocen przyszłych procesów ekonomiczno-społecznych i politycznych konieczne w sondażach uwzględniać powinniśmy poglądy różnych grup wiekowych. Nigdy bowiem do końca nie wiadomo, czyj obraz przyszłego świata okaże się najbliższy rzeczywistości. Z pewnością nie należy odwoływać się tylko do bardzo wąskiej grupy ekspertów zajmujących się prognozowaniem – w końcu to ludzie młodzi powinni być najbardziej zainteresowani myśleniem o przyszłości. I to oni powinni wyciągać wnioski z rezultatów prognozowania.
